

MLADI I IZLOŽENOST RATNIM DOGAĐAJIMA

Boris MLAČIĆ, Vlado ŠAKIĆ, Renata FRANČ
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: 316.62-053.6(497.5)"199":355.01

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 14. 5. 2002.

Rad je dio šireg istraživanja psihosocijalnog statusa i kvalitete življenja mladih Hrvatske, provedenoga tijekom 1998. godine. U njemu je, na reprezentativnom hrvatskom uzorku, analizirana povezanost između ratnih traumatskih iskustava u djece i nekih njihovih aspekata ponašanja kao adolescenata, nekoliko godina poslije rata. Utvrđeno je da postoji blaga, ali statistički značajna povezanost između navedenih sklopova varijabla. Povezanost je ustanovljena između ratnih iskustava i lakših oblika rizičnog ponašanja te između ratnih iskustava i socijalnih devijacija, dok povezanost antisocijalnoga ponašanja i ovisnosti o drogi s ratnim iskustvima nije bila statistički značajna. Poremećaji u ponašanju izraženiji su u populaciji adolescenata koja je bila u većem stupnju izložena traumatskim ratnim iskustvima i u regijama koje su bile izloženije izravnim ratnim sukobima.

Boris Mlačić, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Marulićev trg 19/1, p. p. 277, 10000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: Boris.Mlacic@pilar.hr

UVOD

Ratovi su nezaobilazna činjenica u svjetskoj povijesti, sadašnjosti, a, po svemu sudeći, i budućnosti. Jačanje svijesti o pogubnosti za ljudsku vrstu nije smanjilo njihovu pojavnost niti umanjilo posljedice. Ono što se najčešće mijenja različite su interpretacije i atribucije povezane s ratovima. U tom smislu dvadeseto stoljeće karakteriziraju golemo nastojanja na svjetskoj razini da se ratovi osude, kriminaliziraju i spriječe, ali i činjenica da ratovi u cijeloj dotadašnjoj povijesti nisu prouzročili toliko zla čovječanstvu, niti ih je toliko bilo, kao u dvadesetom stoljeću. Uz to, posebno je obilježje ratova u prošlom stoljeću, a posebice Drugoga svjetskog rata i ratova poslije njega, da su najčešće i najtragičnije žrtve bile skupine civila – starci, žene i djeca.

Srpska agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu ponovno je otvorila sumnju u mogućnost međunarodne zajednice da utječe na ratne sukobe i spriječi ih, a poslijeratnim društvima tako uvijek iznova ostaju ratne posljedice i dugogodišnji pokušaji njihova saniranja.

Istraživanja ratnih posljedica u psihologiji novijeg su datuma. Razvijaju se osobito nakon Drugoga svjetskog rata, zbog golemog broja ljudi izravno izloženih ratu ili zatočenih u logorima koji su pokazivali različite sindrome psihičkih poremećaja. Na temelju tih iskustava mogla bi se postaviti analogija da su negativne psihološke ratne posljedice slične onima koje su se, kao tjelesne, javljale u preživjelih stanovnika Hirošime i Nagasakija – teške i dugotrajne. Najčešći psihološki sindrom poznat je pod nazivom ratni stres ili, preciznije, post-traumatski stresni poremećaj (Vizek-Vidović, 1992.).

Stradanja djece i poslijeratne posljedice u djece ubrajaju se među najdramatičnija i najbolnija iskustva rata. U poslijeratnom razdoblju na te posljedice najčešće se kumuliraju nove, izazvane otežanom prilagodljivošću djece s izravnim ratnim iskustvom normalnim uvjetima življenja. Stradanjima djece u Engleskoj tijekom Drugoga svjetskog rata i njihovim reakcijama za vrijeme bombardiranja opsežno se bavi istraživač A. Freud i Bulighama (1943.; u Garmezy, 1983.).

U okviru projekta "Djeca u ratu", provedenog u Institutu Pilar, 1992. godine objavljen je zbornik radova pod naslovom *Ratni stres u djece* u kojem su analizirana iskustva izravne izloženosti djece ratnim stradanjima, mogućih posljedica za njihov kasniji razvoj te psihoterapijskih modela pomoći (Žužul i Raboteg-Šarić, 1992.).

Radovi u zborniku pretežito su teorijske naravi, ali su potkrijepljeni i sociodemografskim podacima o izravnoj izloženosti djece Hrvatske ratnim stradanjima. Prema tim podacima, od 325 000 osoba u statusu prognanika na području Hrvatske 7. veljače 1992. bilo je 55 posto djece (Lugomer-Armano, 1992.).

Podaci o stradanju djece do kraja 1993. godine (Hiršl, 1994.) pokazuju da je 86 341 dijete iz Hrvatske bilo registrirano kao prognanik, što je činilo 56 posto od svih prognanih osoba, 712-ero djece bilo je ranjeno, a 171 je poginulo. Najveći broj poginule (57,3 posto) i ranjene djece (48,6 posto) odnosio se na područje Istočne Slavonije (Hiršl, 1994.). Uz to, velik broj djece je nestao ili nasilno odveden. Prema evidenciji Hrvatskoga crvenog križa, u Hrvatskoj je broj takve djece tijekom 1991./92. iznosio 416, od kojih je 85 iz Vukovara (Kujundžić i sur., 1998.).

Istraživanje Stuvlanda i Kuterovac (1993.) o stradanju djece u ratu u Hrvatskoj na uzorku školske djece – prognanika pokazalo je da je oko 15 posto djece provelo u skloništima više od mjesec dana, 79 posto doživjelo je iskustvo granatiranja,

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 2-3 (58-59),
STR. 379-393

MLAČIĆ, B. I ŠUR.:
MLADI I IZLOŽENOST...

50 posto doživjelo je napad na vlastitu kuću, 42 posto vidjelo je ranjavanje, a 28 posto ubijanje.

Istraživanje koje je empirijski temelj ovoga rada provedeno je 1998. godine na reprezentativnom uzorku srednjoškolskih učenika Hrvatske koji su za vrijeme rata bili djeca mlađa od 14 godina. Budući da je rat završen 1995. godine, a započeo 1991., od izravne izloženosti ratnim sukobima djecu iz našeg uzorka dijelilo je razdoblje između tri i sedam godina. Stoga se čini zanimljivim analizirati razlike među djecom u stupnju izloženosti ratnim događajima i eventualnu povezanost te izloženosti s ponašanjem djece.

CILJ I PROBLEMI

Temeljni cilj ovog istraživanja odnosi se na analizu određenih aspekata ponašanja mladih u Hrvatskoj koja su bila, u različitom stupnju, izložena ratnim događajima tijekom Domovinskog rata. Izloženost ratnim događajima definirana je varijablama koje se odnose na podatke o stradanju djeteta i osoba iz njegove najbliže okoline, a aspekti ponašanja odnose se na uspjeh i ponašanje u školi te na neke rizične oblike ponašanja.

Posebni problemi ovog istraživanja su:

1. utvrditi izloženost mladih ratnim događajima, i to:
 - a) na razini cijele Hrvatske,
 - b) na razini pojedinih regija;
2. utvrditi postoje li značajne razlike između regija u izloženosti mladih ratnim događajima;
3. utvrditi postoji li povezanost između stupnja izloženosti mladih ratnim događajima i nekih aspekata ponašanja mladih (ponašanje u školi, uporaba sredstava ovisnosti, socijalne devijacije i kriminalno ponašanje).

METODA

Ispitanici

Istraživanje je provedeno tijekom 1998. na reprezentativnom uzorku hrvatskih srednjoškolaca. Ukupan broj učenika u uzorku iznosio je 2 823, od čega je 44,6 posto bilo muškog spola, a 54,5 posto ženskog spola. Od ukupnog broja ispitanika 693 (24,5 posto) pohađala su gimnaziju, a 2 130 (75,5 posto) ostale vrste srednjih škola. S obzirom na duljinu trajanja škole, 817 ispitanika (28,9 posto) pohađalo je trogodišnju srednju školu, a 2 006 (71,1 posto) četverogodišnju srednju školu. Broj ispitanika po pojedinim razredima iznosio je za prvi razred 698 (24,7 posto), za drugi razred 840 (29,8 posto), za treći razred 863 (30,6 posto) i za četvrti razred 422 (14,9 posto). Prosječna dob iznosila je 16 godina, uz raspon od 14 do 20 godina.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 2-3 (58-59),
STR. 379-393

MLAČIĆ, B. I SUR.:
MLADI I IZLOŽENOST...

Istraživanje je obuhvatilo sljedeće regije: zagrebačku (s gradom Zagrebom) – 786 ispitanika (27,8 posto), istočnu Hrvatsku (s gradovima Osijekom, Slavonskim Brodom, Vinkovcima i Požegom) – 456 (16,2 posto), gorsku Hrvatsku (s gradom Gospićem) – 98 (3,5 posto), sjeverno Hrvatsko primorje (s gradovima Rijekom i Pulom) – 339 (12 posto), južno Hrvatsko primorje (s gradovima Zadrom, Šibenikom, Splitom i Dubrovnikom) – 569 (20,2 posto) i središnju Hrvatsku (s gradovima Karlovcem, Zabokom, Varaždinom, Čakovcem, Siskom, Koprivnicom, Bjelovarom i Viroviticom) – 575 (20,4 posto).

Upitnik izloženosti ratnim događajima

Dio upitnika koji se odnosio na izloženost učenika neposrednim ratnim događajima obuhvaćao je ukupno sedam pitanja koja su se odnosila na: pohađanje škole tijekom rata u mjestu stalnog boravka, poginule članove obitelji i prijatelje tijekom rata, ranjavanje članova obitelji i prijatelja tijekom rata, rušenje ili znatno oštećenje kuće ili stana tijekom rata i prognanički status obitelji. Pitanja u upitniku bila su višestrukog izbora ili otvorenog tipa.

Ostali dijelovi upitnika obuhvatili su: sociodemografska obilježja ispitanika (spol, naobrazba oca i majke, zanimanje i radni status oca i majke, ukućani u istom kućanstvu itd.), socijalne stavove i sustav vrednota ispitanika, interakciju ispitanika s obitelji, varijable ponašanja mladih (slobodne aktivnosti, prijatelji, izostajanje iz škole itd.), sklonost uporabi sredstava ovisnosti (pušenje, alkohol, droga), sklonost socijalnim devijacijama i kriminalnom ponašanju te podatke o općem školskom uspjehu i ponašanju u školi. Od tih dijelova upitnika u ovom su istraživanju rabljena pitanja koja su se odnosila na sklonost uporabi sredstava ovisnosti, sklonost kriminalnom ponašanju i podaci povezani s uspjehom i ponašanjem u školi. Dio upitnika koji se odnosio na uporabu sredstava ovisnosti obuhvaćao je ukupno 28 pitanja od kojih su neka bila višestrukog izbora i u kojima je ispitanik izvijestio o konzumaciji sredstava ovisnosti u obitelji, njegovoj/njezinoj namjeri uzimanja sredstava ovisnosti te stavovima prema sredstvima ovisnosti, a u drugom je dijelu ispitanik trebao procijeniti, na skali od sedam stupnjeva, koliko je u prošlosti rabio neko od sredstava ovisnosti (od 1 – niti jednom do 7 – četrdeset i više puta). Dio upitnika koji se odnosio na sklonost kriminalnom ponašanju obuhvatio je prilagođenu skalu samoiskaza kriminalnog ponašanja Elliota i Huizinge (1982.) koja sadrži 36 čestica u kojima ispitanik na skali od pet stupnjeva (nikada do vrlo često) treba procijeniti koliko je u posljednjih godinu dana počinio neko djelo koje se smatra kriminalnim. Podaci koji se odnose na uspjeh i ponašanje u školi obuhvatili su pitanja više-

strukog izbora o općem uspjehu na kraju prošle školske godine, o ponavljanju razreda i *markiranju* u dosadašnjem tijeku školovanja te tri pitanja u kojima je ispitanik trebao procijeniti, na skali od šest stupnjeva (nikada do 7 ili više dana), koliko je u posljednjih mjesec dana izostao iz škole zbog bolesti, zbog *markiranja* i iz drugih razloga.

REZULTATI

Izloženost mladih ratnim događajima

➔ TABLICA 1
Izloženost mladih
ratnim događajima na
razini cijele Hrvatske –
frekvencije i postoci
(N=2 823)

Razina cijele Hrvatske

Ratni događaj	Da	Ne
Pohađanje škole izvan mjesta boravka	628 (22,6%)	2154 (77,4%)
Poginuli članovi obitelji	261 (9,3%)	2554 (90,5%)
Poginuli prijatelji	589 (21%)	2213 (79%)
Ranjeni članovi obitelji	491 (17,5%)	2318 (82,5%)
Ranjeni prijatelji	579 (20,6%)	2229 (79,4%)
Srušena ili oštećena kuća ili stan	326 (11,9%)	2422 (88,1%)
Prognački status obitelji	270 (9,6%)	2533 (90,4%)

Opća napomena: iz tablice su izbačeni odgovori koji nedostaju, tako da zbroj odgovora "Da" i "Ne" ne iznosi uvijek 2 823, a postotak je određen samo prema onim ispitanicima koji su odgovorili, tako da zbroj uvijek iznosi 100 posto. Isto vrijedi i za sljedeće tablice.

Kao što podaci iz tablice 1 pokazuju, postotak ispitanika izloženih neposrednim i izravnim ratnim događajima iznosio je okvirno između 10 do 20 posto, pa se može reći da je i toliki postotak mladih koji su neposredno i izravno patili zbog tih događaja. Imajući u vidu da su to mladi ljudi u stadiju intenzivnoga psihosocijalnog razvoja i oblikovanja identiteta, taj je broj vrlo značajan.

Kada se podaci razmotre prema pojedinim kategorijama, vidljivo je da je najviše mladih bilo prisiljeno pohađati školu izvan mjesta boravka (22,6 posto) te doživjelo pogibiju (21 posto) ili ranjavanje prijatelja (20,6 posto).

Iskustvo ranjenih članova obitelji doživjelo je 17,5 posto mladih, a 11,9 posto iskustvo srušene/oštećene kuće ili stana. Među mladima je 9,6 posto onih čija je obitelj imala progna-

nički status, a 9,3 posto s najtežim ratnim događajem – poginulim članom obitelji.

Pri razmatranju tih podataka treba uzeti u obzir to da je u kategorijama poginulih i ranjenih prijatelja moguće preklapanje (tj. da je više ispitanika imalo istog prijatelja koji je poginuo ili bio ranjen) te da su, stoga, postoci u tim kategorijama nešto viši. No, to ne mijenja činjenicu da je značajan postotak mladih patio zbog gubitka prijatelja ili njegova/njezina ranjavanja. Takvo preklapanje moguće je i kod podataka koji se odnose na obitelj, no ono je manje nego u slučaju podataka o prijateljima.

Pri analizi individualnih i društvenih posljedica Domovinskoga rata na mlade nužno je napomenuti da postoci u tablici 1 predstavljaju donju granicu mladih koji su patili zbog rata. Naime, ti se postoci odnose na očite izravne i neposredne ratne događaje kojima su mladi bili izloženi, dok je postotak mladih zahvaćenih odgođenim i neizravnim posljedicama rata (posljedica rata izvan obiteljskog i prijateljskog kruga) značajno veći. Stoga ti podaci mogu poslužiti kao indikator veličine i težine problema izloženosti mladih ratnim događajima te služe kao usmjerenje u razvoju psihosocijalnih strategija rada s mladima koji su patili ili će patiti zbog ratnih posljedica.

Razina pojedinih regija

Regija	Pohađanje škole izvan mjesta boravka	Poginuli članovi obitelji	Poginuli prijatelji	Ranjeni članovi obitelji	Ranjeni prijatelji	Srušeni ili oštećeni kuća ili stan	Progna-nički status obitelji
Zagrebačka	118 (15,1%)	66 (8,4%)	163 (20,9%)	142 (18,1%)	172 (21,9%)	84 (11%)	66 (8,5%)
Istočna Hrvatska	238 (53,8%)	69 (15,2%)	107 (23,7%)	126 (27,8%)	93 (20,6%)	101 (22,9%)	83 (18,3%)
Gorska Hrvatska	57 (58,2%)	16 (16,7%)	44 (45,4%)	21 (21,6%)	38 (38,8%)	34 (35,8%)	17 (17,7%)
Sjeverno Hrvatsko primorje	27 (8%)	20 (5,9%)	43 (12,8%)	31 (9,2%)	43 (12,8%)	16 (4,8%)	15 (4,5%)
Južno Hrvatsko primorje	137 (24,6%)	60 (10,6%)	141 (24,9%)	108 (19,1%)	142 (25,2%)	69 (12,6%)	63 (11,1%)
Središnja Hrvatska	51 (9%)	30 (5,2%)	91 (15,9%)	63 (11%)	91 (15,9%)	22 (3,9%)	26 (4,6%)

☛ **TABLICA 2**
Izloženost mladih ratnim događajima na razini regija – apsolutne i relativne frekvencije mladih koji su odgovorili s "Da" na pojedino pitanje – kategoriju (N=2 823)

Iz predočenih podataka u tablici 2 moguća su neka uopćavanja:

Najteža i najbrojnija traumatska iskustva tijekom rata imali su mladi iz gorske i istočne Hrvatske. Pri tom su mladi iz gorske Hrvatske bili najteže pogođeni ratnim događajima u svim analiziranim kategorijama, osim kategorija "ranjeni članovi obitelji" i "progna-nički status obitelji" kojima su bili nešto izloženiji mladi iz istočne Hrvatske. Mladi iz južnog Hrvatskog primorja, iako su bili manje izloženi ratnim događajima od mladih iz dvije spomenute regije, bili su više izloženi tim događajima od mladih iz ostalih hrvatskih regija navedenih u tablici 2. Mladi iz središnje Hrvatske i sjevernog Hrvatskog primorja najmanje su bili izloženi izravnim ratnim traumama.

Međutim, i najmanje brojke iz tablice upozoravaju na zaključak da je znakovit broj mladih Hrvatske u svim regijama bio u manjoj ili većoj mjeri izložen ratnim događajima.

Značajnost razlika između regija u odnosu na izloženost mladih ratnim događajima

● TABLICA 3
Testiranje značajnosti razlika između regija u odnosu na izloženost mladih ratnim događajima (N=2 823)

Testiranje značajnosti razlika u izloženosti ratnim događajima između regija provedeno je jednosmjernom analizom varijance, a odgovori ispitanika kodirani su tako da je odgovor koji otkriva izloženost nekom ratnom događaju označen brojkom 2, a odgovor koji otkriva odsutnost izloženosti nekom ratnom događaju označen je brojkom 1.

	Zagrebačka regija	Istočna Hrvatska	Gorska Hrvatska	Sjeverno Hrvatsko primorje	Južno Hrvatsko primorje	Središnja Hrvatska	F	p
Pohađanje škole izvan mjesta boravka	1,15	1,53	1,58	1,08	1,25	1,09	103,21	0,01
Poginuli članovi obitelji	1,08	1,15	1,17	1,06	1,11	1,05	8,67	0,01
Poginuli prijatelji	1,21	1,24	1,45	1,13	1,25	1,16	13,16	0,01
Ranjeni članovi obitelji	1,18	1,28	1,22	1,09	1,19	1,11	13,95	0,01
Ranjeni prijatelji	1,22	1,21	1,39	1,13	1,25	1,16	9,80	0,01
Srušeni ili oštećeni kuća ili stan	1,11	1,23	1,36	1,05	1,13	1,04	32,66	0,01
Prognanički status obitelji	1,08	1,18	1,18	1,04	1,11	1,05	15,62	0,01

Analiza varijance pokazala je da postoje značajne razlike između mladih po regijama u odnosu na sve kategorije koje se odnose na iskušene ratne događaje.

Primjenom Scheffeova testa dobiveni su precizniji podaci o razlikama među regijama s obzirom na svaku pojedinu kategoriju iskušanih ratnih događaja. Rezultati su sljedeći:

U odnosu na kategoriju "pohađanje škole izvan mjesta boravka", za vrijeme Domovinskog rata školu su izvan mjesta boravka najviše bili prisiljeni pohađati mladi iz gorske Hrvatske i istočne Hrvatske, zatim južnog Hrvatskog primorja, a manje iz preostale tri regije.

U odnosu na kategoriju "poginuli članovi obitelji", najviše poginulih članova uže obitelji za vrijeme Domovinskog rata imali su ispitanici iz gorske Hrvatske i istočne Hrvatske, a zatim iz ostalih regija.

U odnosu na kategoriju "poginuli prijatelji", najviše poginulih prijatelja za vrijeme Domovinskog rata imali su mladi iz gorske Hrvatske, a nakon toga slijede mladi iz ostalih regija.

Analiza kategorije "ranjeni članovi obitelji" pokazuje da su najviše ranjenih članova obitelji za vrijeme Domovinskog rata imali mladi iz istočne Hrvatske i gorske Hrvatske, a zatim slijede mladi iz ostalih regija.

U odnosu na kategoriju "ranjeni prijatelji", najviše ranjenih prijatelja za vrijeme Domovinskog rata imali su mladi iz gorske Hrvatske i južnog Hrvatskog primorja, a zatim slijede mladi iz ostalih regija.

U kategoriji "srušene ili znatno oštećene kuće ili stanovi" najviše srušenih ili znatno oštećenih kuća ili stanova za vrijeme Domovinskog rata imali su mladi iz gorske Hrvatske, zatim istočne Hrvatske, pa južnog Hrvatskog primorja i zagrebačke regije, a najmanje iz sjevernog Hrvatskog primorja i središnje Hrvatske.

U odnosu na kategoriju "prognanički status obitelji", najviše obitelji iz gorske Hrvatske i istočne Hrvatske imalo je prognanički status, a zatim su tu obitelji iz ostalih regija.

Povezanost između stupnja izloženosti mladih ratnim događajima i nekih aspekata ponašanja mladih

Nakon utvrđivanja izloženosti mladim ratnim događajima na razini cijele Hrvatske i na razini pojedinih regija te statističke analize razlika između regija u odnosu na izloženost ratnim događajima, izvršena je korelacijska analiza radi utvrđivanja povezanosti stupnja izloženosti ratnim događajima i nekih aspekata ponašanja mladih.

Stupanj izloženosti ratnim događajima formiran je kao kompozitna varijabla, to jest zbrojeni su odgovori na pitanja o pohađanju škole izvan mjesta boravka za vrijeme Domovinskog rata, poginulim članovima obitelji, poginulim prijateljima, ranjenim članovima obitelji, ranjenim prijateljima, srušenoj ili oštećenoj kući ili stanu te prognaničkom statusu obitelji. Tako je minimalni stupanj izloženosti ratnim događajima teorijski trebao iznositi 7 (što znači da ispitanik nije bio izložen niti jednom ratnom događaju), a maksimalni 14 (što znači da je ispitanik bio izložen svim ratnim događajima obuhvaćenim u navedenim pitanjima). Tako dobivene frekvencije i postoci nalaze se u tablici 4. Valja napomenuti da je unutarnja konzistencija kompozitne varijable stupnja izloženosti mladih ratnim događajima, mjerena Cronbachovim (1951.) α koeficijentom iznosila 0,65, što predstavlja umjereno zadovoljavajući rezultat.

⇒ **TABLICA 4**
Stupanj izloženosti
mladih ratnim
događajima

Stupanj izloženosti	Frekvencija	%
7	1279	48,2
8	603	22,7
9	355	13,4
10	206	7,8
11	117	4,4
12	57	2,1
13	31	1,2
14	5	0,2

Podaci iz tablice 4 pokazuju da 48,2 posto mladih nije bilo izloženo niti jednom ratnom događaju obuhvaćenom u ovom istraživanju. Nakon toga slijede mladi koji su bili izloženi jednom ratnom događaju (22,7 posto), dvama ratnim događajima (13,4 posto), trima ratnim događajima (7,8 posto), četirima (4,4 posto), pet (2,1 posto) te šest ratnih događaja (1,2 posto). Petero mladih (0,2 posto) iskusilo je svih sedam ratnih događaja obuhvaćenih ovim istraživanjem.

Stupanj izloženosti mladih ratnim događajima koreliran je s odabranim varijablama koje su se odnosile na ponašanje mladih u školi, uporabu sredstava ovisnosti i kriminalno ponašanje. Utvrđene korelacije prikazane su u tablicama 5-7.

⇒ **TABLICA 5**
Povezanost između izloženosti mladih ratnim događajima i nekih aspekata ponašanja mladih u školi

	Izloženost ratnim događajima
Bježanje iz škole	0,06**
Izostanak iz škole zbog bolesti	0,09**
Izostanak iz škole zbog "markiranja"	0,07**
Izostanak iz škole zbog drugih razloga	0,06**
Ponavljanje razreda	0,08**

Rezultati u tablici 5 pokazuju da je stupanj izloženosti mladih ratnim događajima skromno, ali ipak značajno povezan s bježanjem iz škole, izostankom iz škole zbog bolesti, izostankom iz škole zbog *markiranja*, izostankom iz škole zbog ostalih razloga te ponavljanjem razreda.

⇒ **TABLICA 6**
Povezanost između stupnja izloženosti mladih ratnim događajima i uporabe sredstava ovisnosti

	Izloženost ratnim događajima
Pušenje	0,12**
Alkohol	0,06**
Droga	0,02

Pušenje – kompozitna varijabla pušenja do sada u životu, pušenja u posljednjih 30 dana i namjere pušenja u budućnosti

Alkohol – kompozitna varijabla pijenja alkohola u posljednjih 30 dana i u posljednjih 12 mjeseci

Droga – kompozitna varijabla uzimanja droge do sada u životu, u posljednjih 12 mjeseci i u posljednjih 30 dana

Rezultati u tablici 6 pokazuju da je stupanj izloženosti mladih ratnim događajima skromno, ali ipak značajno pozitivno povezan s kompozitnom varijablom "pušenje" koja je obuhvatila pušenje cigareta do sada u životu, u posljednjih mjesec dana i namjerom pušenja u budućnosti. Također, stupanj je izloženosti mladih ratnim događajima skromno, ali značajno pozitivno povezan s kompozitnom varijablom "alkohol" koja je obuhvatila pijenje alkohola u posljednjih 30 dana i u posljednjih 12 mjeseci. S druge strane, nije pronađena zna-

☛ TABLICA 7
Povezanost između
stupnja izloženosti
mladih ratnim doga-
đajima i faktora krimi-
nalnog ponašanja¹

čajna povezanost između stupnja izloženosti ratnim događajima i kompozitne varijable "droga" koja je obuhvatila uporabu droga do sada u životu, u posljednjih 12 mjeseci i u posljednjih 30 dana.

Faktori kriminalnog ponašanja	Izloženost ratnim događajima
Nasilje	0,12**
Devijantnost	0,08**
Krađa s elementima nasilja	0,01
Krađa	-0,04
Socijalna patologija	0,02
Vandalizam	0,03

Rezultati u tablici 7 pokazuju da je stupanj izloženosti mladih ratnim događajima skromno, ali značajno pozitivno povezan s faktorima nasilja i devijantnosti, dok s ostalim faktorima nije utvrđena statistički značajna povezanost. U odnosu na spomenuta dva faktora povezanost upućuje na veću sklonost mladih s doživljenim ratnim traumama ka sudjelovanju u tučama, napade s namjerom ozljede, nošenje skrivenoga oružja, pijanstvo na javnom mjestu, *markiranje* i slične manifestacije nasilnoga i devijantnoga ponašanja.

RASPRAVA

Kako je spomenuto u uvodu, ovo istraživanje provedeno je na reprezentativnom uzorku srednjoškolske djece Hrvatske 1998. godine čija se dob za vrijeme ratnih sukoba kretala u rasponu od 7 do 14 godina. To znači da su u to vrijeme pohađali osnovnu školu.

Istraživanje ratnih iskustava i stupnja subjektivnoga stresa školske djece u Hrvatskoj (Miharija i sur., 1993.) na velikom uzorku ispitanika pokazalo je da su djeca iz kriznih područja koja su bila više zahvaćena ratnim posljedicama iskazala znatno veći stupanj subjektivnoga stresa od djece iz područja koja su u znatno manjoj mjeri bila zahvaćena ratnim zbivanjima. Također, prema procjenama roditelja, traumatizirana su djeca imala više problema sa školom i spavanjem, bila su razdražljivija i napetija od druge djece, a učitelji su procijenili da su ta djeca bila agresivnija od druge djece te da su pokazivala probleme sa spavanjem i apetitom (Miharija i sur., 1993.).

Istraživanje ratnih trauma i psiholoških posttraumatskih reakcija (Kuterovac i sur., 1993.) provedeno u okviru projekta Ministarstva prosvjete uz potporu UNICEF-a na 5 825-ero djece iz 28 škola u Hrvatskoj, daje neke rezultate slične ovom istraživanju. Naime, u tom je istraživanju 13,4 posto djece izvijestilo da im je bio ranjen član obitelji (17,5 posto u ovom istraživanju), 8,9 posto je izvijestilo da im je bio ubijen član obitelji (9,3 posto u ovom istraživanju). Iako su neki podaci tog istraživanja (npr. 20,5 posto djece izvješćuje da im je srušena

¹ U istraživanju sklonosti kriminalnom ponašanju rabljena je prilagođena skala samoiskaza kriminalnoga ponašanja Ellioita i Huizinge (1982.). Skala sadrži 36 čestica. Rezultati ispitanika su faktorizirani komponentnom analizom te je izlučeno šest faktora koji se ubrajaju u širi kontekst sklonosti socijalnim devijacijama, socijalnoj patologiji i antisocijalnom ponašanju.

ili oštećena kuća) veći od rezultata ovoga istraživanja (11,9 posto za isti podatak), uglavnom se može potkrijepiti nalaz ovog istraživanja da postotak djece koja su bila izložena ratnim događajima iznosi 10-20 posto.

Iz navedenog općeg konteksta te dobivenih rezultata moguća su sljedeća uopćavanja povezana s ciljem i problemima istraživanja:

1. Izravnim ratnim događajima na razini cijele Hrvatske bilo je izloženo između 10 i 20 posto djece. Od tih događaja neki su bili kratkotrajniji (npr. izloženost bombardiranju koje je dovelo do oštećenja ili rušenja kuće) neki dugotrajniji (npr. prognanički ili izbjeglički status), a neki trajni po svojim posljedicama (npr. poginuli članovi obitelji ili prijatelji). U našem istraživanju najveći je broj djece bio prisiljen pohađati školu izvan mjesta boravka te su im poginuli ili ranjeni prijatelji (tablica 1). Ovdje valja istaknuti i činjenicu da je svako deseto dijete pretrpjelo najtežu i trajnu posljedicu – gubitak člana obitelji.

Kad se ta analiza primijeni na pojedine regije, jednostavnim se uvidom u dobivene frekvencije u tablici 2 može zaključiti da su dugotrajnije i trajne posljedice zbog izloženosti ratnim događajima najviše pretrpjela djeca iz ratom zahvaćenih zona. Pritom su djeca iz gorske i istočne Hrvatske, koja su bila najizloženija izravnim ratnim stradanjima, pretrpjela i najviše trajnih posljedica. Iz tablice 2 može se također vidjeti da je znakovit broj djece i iz tzv. "neratnih" regija, kao što su zagrebačka i sjevernoprimorska, doživio ratne događaje s dugotrajnim i trajnim posljedicama. Valja, međutim, napomenuti da se dio te djece odnosi na prognaničke obitelji koja su se zadržala na školovanju u tim regijama poslije rata. Opći je, ipak, zaključak da je problem izloženosti djece ratnim događajima u hrvatskom Domovinskom ratu bio opći problem, a ne poseban problem koji se odnosio samo na dio Hrvatske, što se vidi iz podataka na razini cijele Hrvatske (tablica 1).

2. Statistička analiza značajnosti razlika otkriva da su u gotovo svim pojedinim kategorijama mladi iz gorske i istočne Hrvatske bili značajno više izloženi ratnim događajima. Mladi iz južnog Hrvatskog primorja bili su više izloženi ratnim događajima u odnosu na mlade iz zagrebačke regije te sjevernoprimorske i središnje Hrvatske, uz spomenutu vjerojatnost da je dio mladih iz "neratnih" regija ratne događaje iskusio prije ili tijekom progonstva. Među mladima gorske i istočne Hrvatske u većini nema statistički značajnih razlika u izloženosti ratnim događajima.

3. U korelacijskoj analizi povezanosti između stupnja izloženosti ratnim događajima i nekih aspekata ponašanja mladih (tablice 4-8) utvrđena je blaga, ali statistički značajna povezanost izloženosti ratnim događajima s ponašanjem u školi (bježanje s nastave, izostanci zbog bolesti, markiranje i slično,

ponavljanje razreda), pojačanom sklonošću nekim ovisnostima (pušenje, alkoholizam) te različitim oblicima socijalnih devijacija (devijantno ponašanje, neki sociopatološki poremećaji). U odnosu na uporabu droga i antisocijalna ponašanja (kradje, razbojstva) nije pronađena povezanost.

Budući da je koreliran stupanj izloženosti ratnim događajima s navedenim aspektima ponašanja mladih, može se zaključiti da su svi navedeni aspekti rizičnih ponašanja mladih prisutniji u regijama koje su bile izloženije ratnim sukobima, posebice u gorskoj Hrvatskoj i istočnoj Hrvatskoj. Taj je podatak važan za planiranje i usmjeravanje akcija psihološke pomoći.

Prije završne analize dobivenih rezultata držimo nužnim usmjeriti pozornost na još neke aspekte istraživanja. Primjetno je, naime, da su se u istraživanju analizirale varijable iskušanih ratnih događaja i varijable rizičnoga ponašanja mladih. Drugim riječima, cilj istraživanja nije bio povezan s analizom ratnoga ili posttraumatskoga stresnog poremećaja kao subjektivnih manifestacija doživljene traume u ratu u mladim Hrvatima o čemu se na temelju naših rezultata, može samo posredno zaključivati. Naime, prema Raboteg-Šarić (1992.), teorije traume usmjerene su na jedan, ekstremno stresan događaj, a u ratnim situacijama može se govoriti o kumulativnim oblicima trauma jer se traumatski događaji ponavljaju gotovo svakodnevno. Događaj "koji nadmašuje uobičajeno ljudsko iskustvo u miru" (prema DSM-III-R, 1987.), može biti dio svakodnevnoga života u ratu. A, takva ponavljana iskustva, prema Macksoud, Dyregrov i Raundalen (1993.), mogu u djece koja su osobno doživjela ponovljene traume ili su te traume doživjele njima drage osobe, izazvati više negativnih utjecaja na razvoj. S druge strane, Brown i Fromm (1986., prema Raboteg-Šarić, 1992.) drže da je vjerojatnije da će se javiti složene posttraumatske reakcije ako trauma duže traje i što se češće ponavlja, što je osoba bila mlađa za vrijeme traume i što je užasnija trauma (npr. nasilje čovjeka nad čovjekom). Te su reakcije gotovo uvijek patološke, simptomi uključuju i trajne promjene ličnosti, a terapija je složenija te se znatno više posvećuje aspektima ličnosti i socijalnoj okolini (obitelj, škola, posao, prijatelji) osobe izložene traumi. Nasuprot tome, što je traumatski događaj ograničenijeg djelovanja i kratkotrajniji, što je osoba starija (u smislu da je i psihosocijalno zrelija) te ako nasilje nije izazvano namjernim djelovanjem drugih ljudi, vjerojatnije je da će se javiti "jednostavna" posttraumatska stresna reakcija. Kod takve reakcije simptomi su više vremenski ograničeni i nestaju brzo uz pomoć okoline koja pruža potporu u krizi.

Važno je spomenuti da neposredne traumatske posljedice izazivaju promjene na emocionalnoj, kognitivnoj, fiziološkoj i razini sustava vrednota. Za te promjene valja navesti tvrdnju Viktora Frankla (psihijatra i preživjelog logoraša iz Dru-

goga svjetskog rata) koja glasi: "Abnormalna reakcija na abnormalnu situaciju jest normalno ponašanje" (prema Vizek-Vidović, 1992.). Prema istoj autorici, ako su promjene dublje od običnih reakcija na situaciju, one imaju prolongiran utjecaj.

Naše istraživanje se odnosilo upravo na prolongiranu povezanost traumatskih iskustava za vrijeme rata i određenih aspekata ponašanja mladih ljudi koji su u vrijeme izloženosti traumatskim iskustvima bili djeca. Pokazalo se da takva povezanost postoji, a iz analize značajnosti razlika među pojedinih regijama (tablica 3) moguće je zaključiti da je ona izraženija u regijama koje su bile izloženije ratnim sukobima. No, na temelju rezultata našega istraživanja možemo zaključivati o epidemiologiji posttraumatskoga stresa samo posredno, jer nismo mjerili sklop svih varijabla koje ga uvjetuju. Temeljna namjera nam je bila usmjeriti pozornost na činjenicu da se na hrvatskom slučaju iz Domovinskoga rata može zaključivati o povezanosti doživljenih ratnih događaja i ponašanja djece i mladih dugo poslije rata i većoj prisutnosti nekih ponašanja u one djece i mladih ljudi koji su bili više izloženi ratnim stradanjima te u regijama koje su bile izloženije ratnim sukobima. Te naše zaključke potkrepljuju i analize drugih autora (Rogić i sur., 1995.; Raboteg-Šarić i Rogić, 2002.) i u skladu su s iskustvima istraživanja u drugim zemljama u sličnim situacijama (vidi Pynoos, 1990.). Praktična korist naših rezultata jest slična rezultatima Raboteg-Šarić i Rogića (2002.), a odnosi se na usmjerenje pozornosti na one regije i populaciju mladih u kojih je i više godina nakon završetka sukoba nužno organizirati različite oblike socijalne potpore i psihološke pomoći tim ljudima koji pokazuju navedene oblike rizičnoga ponašanja.

Teško je zaključiti koliko je ljudskih sudbina upropašteno zbog izloženosti ratnim stradanjima tijekom rata, ali se iz našega i sličnih istraživanja može zaključiti da Hrvatska zbog na nju izvršene agresije, početkom devedesetih godina, dijeli tragičnu bilancu sa zemljama – žrtvama rata i terora u dvadesetom stoljeću, na primjeru populacije na koju smo najviše osjetljivi – djece i mladih ljudi.

ZAKLJUČAK

Stoljećima su ratove uglavnom karakterizirali sukobi različitih organiziranih formacija u kojima je civilno stanovništvo vrlo rijetko i u malom broju stradavalo. Ratove dvadesetoga stoljeća karakterizira upravo suprotna činjenica. U njima su najviše i najčešće stradavali civili (starcima, žene i djeca). Osim toga, prolongirano negativno djelovanje rata na njegove sudionike također je karakteristika ratova dvadesetoga stoljeća.

U našoj analizi povezanosti između izloženosti ratnim stradanjima i pojavnosti nekih oblika rizičnoga ponašanja tijekom hrvatskoga Domovinskoga rata ustanovljena je blaga, ali značajna povezanost tih sklopova varijabla u populaciji ado-

lescenata koji su kao djeca pretrpjeli manje ili veće ratne traume. Poremećaji ponašanja izraženiji su u mladim koji su pretrpjeli veći stupanj traumatskog iskustva i u regijama koje su bile izložene izravnim ratnim sukobima.

LITERATURA

American Psychiatric Association (1987.), *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (3rd revised edition) DSM-III-R*. Washington, D. C.: American Psychiatric Press.

Cronbach, L. J. (1951.), Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16, 297-334.

Elliott, D. S. i Huizinga, D. (1982.), *Social class and delinquent behavior in a national youth panel: 1976-1980*. Behavioral Research Institute, Boulder, Colorado.

Garmezy, N. (1983), Stressors in childhood. U: N. Garmezy, M. Rutter (ur.), *Stress coping and development in children* (str. 43-84), New York: McGraw-Hill.

Hiršl, V. (1994.), Epidemiološki podaci o dječjim stradanjima. U: N. Šikić, M. Žužul i I. Fattorini (ur.), *Stradanja djece u Domovinskom ratu* (str. 29-41), Zagreb: Naklada Slap, Klinika za dječje bolesti Zagreb.

Kujundžić, M., Kostović, I., Henigsberg, N., Judaš, M. (1998.), Zločini nad civilnim pučanstvom tijekom agresije na Hrvatsku 1991/1992. U: Z. Šeparović (ur.), *Hrvatski žrtvoslov* (str. 47-59), Zagreb: Hrvatsko žrtvoslovno društvo.

Kuterovac, G., Franc, R. i Matulić, V. (1993.), *Short report on the psychological screening of school age children in Croatia*. Croatian Ministry of education with a support of UNICEF office in Zagreb, Zagreb.

Lugomer-Armano, G. (1992.), Reperkusije rata u Hrvatskoj po njeno stanovništvo s posebnim osvrtom na ugroženost djece. U: M. Žužul, Z. Raboteg-Šarić (ur.), *Ratni stres u djece* (str. 9-14), Zagreb: Velebit-Velegraf.

Macksoud, M. S., Dyregrov, A. i Raundalen, M. (1993.), Traumatic war experiences and their effect on children. U: J. P. Wilson i B. Raphael (ur.), *International handbook of traumatic stress syndromes* (str. 625-633), New York: Plenum Press.

Miharija, Ž., Kuterovac, G., Franc, R. (1993.), Ratna iskustva i stupanj subjektivnog stresa školske djece u Republici Hrvatskoj, *Theleme*, 1-4, 33-45.

Pynoos, R. S. (1990.), Post-traumatic stress disorder in children and adolescents. U: B. Garfinkel, G. Carlson i E. Weller (ur.), *Psychiatric disorders in children and adolescents* (str. 48-63), Philadelphia: Saunders.

Raboteg-Šarić, Z. (1992.), Reakcije djece na izrazito traumatična iskustva – Posttraumatski stresni poremećaj. U: M. Žužul, Z. Raboteg-Šarić (ur.), *Ratni stres u djece* (str. 37-49), Zagreb: Velebit – Velegraf.

Raboteg-Šarić, Z., Rogić, I. (2002.), *Daleki život, bliski rub*, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Rogić, I., Esterajher, J., Knezović, Z., Lamza-Posavec, V., Šakić, V. (1995.), *Progonstvo i povratak – psihosocijalne i razvojne odrednice progonstva i mogućnosti povratka hrvatskih prognanika*, Zagreb, Sysprint.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 2-3 (58-59),
STR. 379-393

MLAČIĆ, B. I ŠUR.:
MLADI I IZLOŽENOST...

Stuvland, R. i Kuterovac, G. (1993.), Djeca u ratu – tiha većina pod stresom. U: A. Pintarić (ur.), *Djeca u ratu i poslije rata*. Zbornik referata sa savjetovanja (str. 43-50), Osijek, 25. i 26. veljače 1993.

Vizek-Vidović, V. (1992.), Model traumatskog stresa. U: M. Žužul, Z. Raboteg-Šarić (ur.), *Ratni stres u djece* (str. 15-25), Zagreb, Velebit, Velegraf.
Žužul, M. i Raboteg-Šarić, Z. (ur.) (1992.), *Ratni stres u djece*, Zagreb, Velebit, Velegraf.

Young People and Exposure to War

Boris MLAČIĆ, Vlado ŠAKIĆ, Renata FRANČ
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

This paper is part of a broader research of psychosocial status and the quality of life of Croatian youth conducted during 1998. In the work the correlation between traumatic war experiences of children and some aspects of their behaviour as adolescents was analysed on a representative Croatian sample several years after the war. It has been determined that there is a mild yet statistically significant correlation between the mentioned sets of variables. A connection was established between war experiences and milder forms of risky behaviour as well as between war experiences and social deviations, whereas the correlation between antisocial behaviour and drug addiction on the one hand and war experiences on the other was not statistically significant. Behavioural disorders are more expressed in the population of adolescents who were more exposed to traumatic war experiences and in regions that were directly involved in war conflicts.

Jugendliche und Kriegserlebnisse

Boris MLAČIĆ, Vlado ŠAKIĆ, Renata FRANČ
Ivo-Pilar-Institut für Gesellschaftswissenschaften, Zagreb

Die vorliegende Arbeit ist Teil einer breiter angelegten Untersuchung (1998) über den psychosozialen Status und die Lebensqualität der Jugendlichen in Kroatien. Am Beispiel einer repräsentativen Personengruppe wurde der Bezug zwischen traumatischen Kriegserlebnissen bei Kindern und bestimmten Aspekten ihres Verhaltens im Jugendalter, also einige Jahre nach Kriegsende, analysiert. Es zeigte sich, dass ein solcher Bezug tatsächlich besteht, dass er zwar nicht sehr ausgeprägt, aber immerhin statistisch relevant ist. Konkret nachweisbar war ein Bezug zwischen Kriegserlebnissen und leichteren Formen von Risikoverhalten sowie zwischen Kriegserlebnissen und sozialen Deviationen; hingegen als statistisch irrelevant erwies sich der untersuchte Bezug zwischen Kriegserlebnissen einerseits und antisozialem Verhalten und Drogenabhängigkeit andererseits. Verhaltensstörungen sind ausgeprägter bei Adoleszenten mit intensiveren Kriegserlebnissen und in Regionen, die direkt vom Kriegsgeschehen betroffen waren.